

**Literatura tłumaczona
jako naturalny etap historii gatunku?
Projekt Stefana Minczewa *Iz istorija na byłgarskija Roman*
Translated Literature as a natural
Phase of History of the Genre?
Stefan Minchev's Project *Iz istorija na balgarskija Roman***

Magdalena Pytlak

Uniwersytet Jagielloński, magdalena.pytlak@uj.edu.pl

Data zgłoszenia: do 15.02.2014 — Data recenzji i akceptacji: 28.03.2014; 9.04.2014

Key words: history of translation, history of Bulgarian literature, literary genre.

Wzmóżona refleksja na temat miejsca literatury tłumaczonej w systemie literatur narodowych pojawiła się w wyniku swoistej rewizji romantycznych, a później pozytywistycznych wizji zadań historii literatury, dokonanej przez przedstawicieli czeskiego strukturalizmu¹. Z dzisiejszej perspektywy można się nawet pokusić o stwierdzenie, że także późniejsze najbardziej znane teorie na ten temat zarówno w Polsce, jak i w Europie i na świecie w mniej lub bardziej otwarty sposób odwoływały się do ustaleń przedstawicieli koła praskiego i rosyjskiej szkoły formalnej. Dość wspomnieć tu prace Edwarda Balcerzana², Antona Popo-

¹ Do najważniejszych tekstów należy tu zaliczyć oczywiście *Historię literatury: jej problemy i zadania* F. Vodički (Tłum. i oprac. J. Baluch. „Pamiętnik Literacki” 1960, 60 (3), s. 257—286) oraz studium o początkach nowej prozy czeskiej Idem: *Počátky Krásné Prózy Novočeské*. Praga 1948. Zob. także P. Gierowski: *Struktury historii. O czeskim projekcie dziejów literatury na tle recepcji praskiego strukturalizmu w Polsce*. Kraków 2013.

² E. Balcerzan: *Literatura z literatury. Strategie tłumaczy*. Katowice 1997; Idem: *La traduction, art d'interpréter*. In: *The Nature of Translation. Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*. Eds. J. Holmes, F. de Haan, A. Popovič. Haga 1970, s. 3—21.

viča³ czy twórcę teorii polisystemów — Itamana Evena-Zohara⁴. Wcześniejsze propozycje włączenia dzieł tłumaczonych w obszar badań rozwoju historii literatur narodowych zdarzały się sporadycznie i często ograniczały się do określenia roli, jaką odegrały konkretne utwory w kształtowaniu stylu oraz poetyki danej literatury⁵. Tym bardziej wart odnotowania wydaje się projekt bułgarskiego badacza z początku XX w. Stefana Minczewa, zatytułowany *Z historii powieści bułgarskiej*. W tym kilkuczęściowym dziele, którego kolejne tomy ukazywały się w latach 1908—1912, autor zawarł próbę historycznoliterackiego opisu rozwoju powieści bułgarskiej w XIX w., w którym miejsce zasadnicze zajęła literatura przełożona.

Niniejszy tekst jest próbą rekapitulacji swoistego projektu Minczewa oraz odpowiedzi na pytanie o motywację i sposób podejścia do omawianego przez niego materiału. Czy bułgarski badacz włączył utwory tłumaczone i adaptowane (kwestia tzw. *pobułgarszczenia* utworów) do historii powieści bułgarskiej, aby podnieść status tejże (a tym samym całej literatury i nowo skodyfikowanego języka)? Czy może wyprzedzając epokę przyznawał im należną rolę wspomaganie rozwoju repertuaru literackiego? Czy wreszcie postrzegał je jako naturalny etap historii gatunku? Odpowiedzi na przytoczone pytania mogą przynieść informację na temat miejsca literatury tłumaczonej w procesie kształtowania się nowożytnej kultury bułgarskiej widzianego „od wewnątrz”. W szerszej perspektywie natomiast mogą rzucić światło na sposób myślenia o przekładzie z perspektywy młodej literatury słowiańskiej.

³ A. Popovič: *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava 1975. W języku polskim dostępne są następujące prace: Idem: *Teoria przekładu w systemie wiedzy o literaturze*. Tłum. M. Papierz. W: *Współczesne teorie przekładu*. Red. P. Bukowski, M. Heydel. Kraków 2009, s. 89—106; Idem: *Model komunikacji literackiej a przekład*. Tłum. M. Papierz. W: *Z teorii przekładu artystycznego*. Red. J. Baluch. Kraków 1974, s. 25—36; Idem: *Rola odbiorcy w procesie przekładu literackiego*. Tłum. J. Sławiński. W: *Problemy socjologii literatury*. Red. J. Sławiński. Wrocław 1971, s. 205—219.

⁴ I. Even-Zohar: *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*. In: *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Eds. J.S. Holmes, J. Lambert, R. van den Broeck. Leuven 1978, s. 117—127; fragment w polskim przekładzie: Idem: *Miejsce literatury tłumaczonej w polisystemie literackim*. Tłum. M. Heydel. W: *Współczesne teorie przekładu...*, s. 197—203. Tekst jest częścią projektu *Polysystem Studies*, nad którym badacz wciąż pracuje (zob. *Polysystem Studies*. „Poetics Today” 1990, no. 11 (1), numer specjalny [Dostępne w Internecie: <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf>]; fragment w polskim przekładzie: Idem: *Teoria polisystemów*. Tłum. K. Łukas. „Przestrzenie Teorii” 2007, nr 7, s. 347—366. Najnowsze uwagi na temat teorii polisystemów: Idem: *Papers in Culture Research*, 2010 [Dostępne w Internecie: http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/EZ-CR-2005_2010.pdf].

⁵ Paul van Tieghem na przykład poświęcił studium osjanizmowi francuskiemu (P. van Tieghem: *Ossian en France*. Paris 1917), Felix Vodička z kolei do wspomnianej już analizy rozwoju czeskiej prozy włączył *Atalę* Chateaubrianda (F. Vodička: *Počátky Krásné Prózy Novočeské*. Praha 1948).

Warto na chwilę zatrzymać się przy osobie samego badacza. Choć za życia miał całkiem stabilną pozycję w świecie bułgarskiej krytyki literackiej, po śmierci jego nazwisko popadało w coraz większe zapomnienie. Dziś kojarzy je niewielu bułgarskich literaturoznawców, a informacje o nim znaleźć można jedynie w *Słowniku literatury bułgarskiej*⁶. Stefan Makaweew Minczew urodził się 28 marca 1874 r. w Klisurze. Po ukończeniu gimnazjum w Płowdiwie studiował filologię słowiańską w Szkole Wyższej w Sofii (dzisiejszy Uniwersytet Sofijski). Od 1899 r. pracował jako nauczyciel gimnazjalny (jednym z jego uczniów był poeta Dimczo Debelianow). Od 1910 r. do śmierci pracował jako główny inspektor ds. języka bułgarskiego i literatury przy Ministerstwie Oświaty. Jako krytyk literacki zadebiutował w 1901 r. Publikował między innymi w „Obszto deło”, „Misył” i „Demokraczeski pregled”. Zmarł 7 lutego 1912 r. w Sofii.

Jego największym, a z dzisiejszej perspektywy także najważniejszym dziełem jest projekt *Z historii powieści bułgarskiej*, w skład którego weszły cztery książki: *Iz istorijata na bułgarskija roman. Opit za literaturno-istoriczeski nabludenia wyrchu razwitieto na romana prez XIX vek do Oswoboditelna wojna 1877* (1908); *Iz istorijata na bułgarskija roman. Materiali za žiwota na Wasila Drumewa (Mitropolit Klimenta)* (1908); *Iz istorijata na bułgarskija roman. Pobyłgariawane na czuždi proizwedenia* (1910); *Czuždi wlijania w Drumewata drama „Iwanku”* (1912). Można przypuszczać, że projekt był zakrojony na większą skalę, a przerwała go przedwczesna śmierć niespełna czterdziestoletniego autora. Z naszej perspektywy najbardziej interesujące okazały się części pierwsza i trzecia *Z historii powieści bułgarskiej*⁷, i właśnie one zostaną tu omówione.

Stefan Minczew zamysł swego projektu zaprezentował już w pierwszych zdaniach pierwszej części wspomnianego dzieła, noszącej podtytuł *Próba spojrzenia historycznoliterackiego na rozwój powieści w wieku XIX, do wojny wyzwolenczej — 1877 r.* Zanim jednak przytoczymy koncepcję bułgarskiego badacza, musimy dokonać pewnego uściślenia terminologicznego. Zawarty w tytule rozprawy wyraz *powieść (roman)*, używany jest przez autora w dwóch znaczeniach — węższym, oznaczającym gatunek literacki, oraz szerszym, odnoszącym się do utworów prozatorskich w ogóle. Jak zauważa Minczew, w omawianym przez niego okresie oryginalna bułgarska powieść jeszcze nie istnieje. Do tytułowego *roman* badacz zalicza, oprócz powieści właściwej, jej podgatunki (jak je sam nazywa). Są to nowele (*powesti*) i opowiadania, opowieści apokryficzne, legendy

⁶ *Recznik na bułgarskata literatura*. T. 2. Sofia 1977.

⁷ Części druga i czwarta poświęcone zostały jednemu autorowi — Wasilowi Drumewowi. Drumew, zgodnie z duchem odrodzeniowym, łączył z sukcesem wiele funkcji. Był nie tylko pisarzem, ale i politykiem — dwukrotnie premierem, działaczem (m.in. współzałożycielem Bułgarskoto kniżowno družestwo, dzisiejszej Bułgarskiej Akademii Nauk). W historii literatury bułgarskiej zapisał się jako autor pierwszej oryginalnej noweli (*Nesztastna familia*) oraz pierwszego oryginalnego dramatu bułgarskiego *Iwanku. Ubijecyt na Asena I*.

i bajki⁸ oraz żywoty. Autor stosuje wymiennie pojęcia powieść, literatura beletrystyczna, literatura narracyjna. Pierwsze zdania omawianego projektu brzmią następująco:

Idea zbadania załączków bułgarskiej powieści w drugiej połowie XIX w. wymaga systematycznego przestudiowania całej tłumaczonej literatury beletrystycznej do chwili, w której pojawiają się samodzielne próby stworzenia bułgarskiej powieści, i nie tylko, także później; ponieważ i wówczas literatura ta nie traci na znaczeniu dla rozwoju bułgarskiej powieści. Tłumaczona beletrystyka formuje w odniesieniu do historii literatury bułgarskiej rodzaj tradycji, która wpływa zarówno na językowe, jak i literackie formy młodych, żarliwych twórców powieści bułgarskiej [...] (s. 1).

Koncepcja bułgarskiego badacza wydaje się nowatorska z kilku względów. Przede wszystkim Minczew stawia sobie za cel zebranie, opis i analizę wszystkich utworów prozatorskich, jakie pojawiły się w języku bułgarskim od początku XIX w. do wyzwolenia, tak oryginalnych, jak i tłumaczonych. Widzi konieczność usystematyzowania całości przekładów, zarówno wydań książkowych, jak i utworów publikowanych na łamach prasy, w podręcznikach, a nawet kalendarzach. Osobne miejsce zajmują w badaniach tzw. *pobułgarszczenia*, czyli dzieła zaadaptowane czy wręcz przysposobione tak, aby móc trafić do niewyrobionego bułgarskiego odbiorcy. Co więcej, Minczew podejmuje próbę ustalenia faktycznej oryginalności konkretnych dzieł, a także wskazania ich ewentualnych pierwowzorów. Obejmując swym projektem wszystkie utwory prozatorskie, jakie ukazały się drukiem w języku bułgarskim, podkreśla tym samym rolę tłumaczeń i tłumacza w formowaniu literatury narodowej.

Praca Minczewa składa się z dwóch zasadniczych części — studium opisowego oraz spisu „powieści nowobułgarskich”. Aneks stanowią tabele prezentujące zestawienia ilościowe (szczegółowe informacje na ten temat podamy w dalszej części artykułu). Studium opisowe jest stosunkowo niewielkie. Obejmującą trzydzieści stron rozprawę należy jednak uznać za rodzaj wstępu do serii wnikliwych analiz, o czym świadczyć może charakter kolejnych części *Z historii powieści bułgarskiej*¹⁰. Mimo skromnej objętości, studium to warte jest uwagi. Przede

⁸ W kategorii tej autor wyróżnia kilka podkategorii: bajki Wschodu (tureckie, arabskie, perskie i indyjskie), bajki ludowe (bułgarskie i europejskie), baśnie (bajki o zwierzętach), bajki i opowiadania dziecięce oraz mityczną bajkę grecką. Zob. S. Minczew: *Iz istorijata na bylgarskija roman. Opit za literaturno-istoriczeski nabludenia wyrhu razwitieto na romana prez XIX vek do Oswoboditelna wojna 1877*. Sofia 1908, s. 85.

⁹ Wszystkie cytaty z *Z historii powieści bułgarskiej* podaję we własnym przekładzie na podstawie wydania oryginalnego.

¹⁰ Przeglądając się kolejnym częściom stanowiącym studia przypadków, należy wnioskować, że pierwsza część sygnalizowała problematykę, która miała zostać rozwinięta w kolejnych tomach.

wszystkim zawiera wiele interesujących informacji faktograficznych i ilościowych, jak również przemyśleń na temat procesów historycznoliterackich. Wyjątkowo współcześnie brzmią na przykład uwagi badacza o społecznych uwarunkowaniach rozwoju prozy. Choć, jak zauważa Minczew, w porównaniu z poezją jest to rodzaj „niedelikatny”, wymaga jednak odpowiedniego środowiska, warunków dojrzewania. Przekonanie to autor argumentuje, zestawiając liczbę utworów, jakie powstawały w kolejnych latach, z sytuacją społeczno-polityczną kraju.

I tak na przykład, gdy ogłoszona zostaje unia w Carogrodzie w [18]61 r. [...], prasa tak bardzo zajęta jest tą kwestią, że nie może wydzielić najmniejszej nawet części swojego wydania na żaden dodatek. Oddzielne wydania beletrystyczne także zmniejszają się do minimum. Z tego powodu w [18]61 r. ukazują się zaledwie dwa utwory beletrystyczne, i to przekłady, oryginalnego zaś brak; w [18]62 r. opublikowany zostaje jeden utwór beletrystyczny, tłumaczony, w dodatku protestancki. Dopiero od [18]63 r. liczba utworów zaczyna wzrastać (s. 8).

Minczew zauważa także, że więcej utworów oryginalnych w XIX w. powstało na emigracji, poza strefą wpływów tureckich, przede wszystkim w Bukareszcie. Według badacza, fakt ten można tłumaczyć na wiele sposobów, nie da się jednak zaprzeczyć zależności między wolnością społeczną a twórczą. Im więcej swobody ma pisarz, tym większe, a przede wszystkim bardziej oryginalne dzieła może tworzyć. Warto nadmienić też, że w ujęciu bułgarskiego badacza dzieła oryginalne to zarówno utwory, które mają konkretnego autora, jak i tradycyjne utwory ludowe (bajki, legendy), które zyskały formę literacką i język.

Uwagę przykuwa precyzja, z jaką Minczew śledzi rozwój rodzimej prozy, skupiając się na następujących kategoriach: lata, w których powstają utwory, miejsca i sposób wydania (publikacje zwarte czy czasopisma), języki, z jakich utwory są przetłumaczone lub zaczerpnięte, oraz sposoby przenoszenia tekstów obcych do bułgarszczyzny. Warto zatrzymać się na chwilę przy każdej z wymienionych kategorii, które razem tworzą swoistą strukturę, siatkę.

Pierwszy trzon stanowią daty. Autor każdemu z lat (w okresie 1817–1878) przypisuje nie tylko liczbę utworów, jakie się wówczas ukazały, ale także wskazuje konkretne tytuły, w postaci numerów, pod jakimi funkcjonują one w znajdującym się w drugiej części książki spisie. Następne zestawienie, oprócz dat (nieco krótszy okres 1817–1861), zawiera nazwy miast, w których drukowane były dane utwory (znów podane są ich numery ze spisu) — Carogród, Bukareszt, Nowy Sad, Belgrad, Ruse, Izmir. Poza miejscem wydania, w zestawieniach badacza pojawia się także sposób wydania — wydawnictwa zwarte, publikacje w gazetach i czasopismach oraz w formie specjalnych dodatków do tychże, jak również zbiory (przede wszystkim antologie edukacyjne i podręczniki).

Kolejny trzon obejmuje pochodzenie tekstów, ustalenie, czy są to oryginalne utwory bułgarskie, czy też przekłady. Jeśli mamy do czynienia z przekładem, to

z jakiego języka. Listę otwierają utwory prozatorskie będące przekładami z języka greckiego; w badanym okresie przetłumaczono 120 takich utworów. Dla porównania, z języków zajmujących drugie miejsce pod względem popularności przekładowej, francuskiego i rosyjskiego, przetłumaczono o ponad połowę mniej pozycji (58 i 56). Listę zamykają języki: turecki (3), polski (2), czeski (1). Dominacja języka greckiego jest tu zatem bezsporna. Warto za Minczewem podkreślić, że zaledwie 15 z przetłumaczonych z języka greckiego utworów wyszło spod pióra greckich twórców. Greka stała się więc swego rodzaju pomostem między zachodnimi kulturami a kulturą bułgarską. Wynika to przede wszystkim z roli, jaką odgrywał zhellenizowany wówczas Carogród w edukacji rzeszy działaczy bułgarskiego Odrodzenia Narodowego oraz ówczesnych elit. Wydaje się, że nie bez znaczenia pozostawał także fakt wstępnej adaptacji tekstu na potrzeby rzeczywistości bliższej bułgarskiemu odbiorcy. Świadczyć by o tym mogła, wspomniana przez Minczewa w dalszej części studium, praktyka przekładania tego samego dzieła kilkakrotnie, przez różnych autorów, za każdym razem z innego źródła. Utwory różniły się na tyle, że funkcjonowały w kulturze bułgarskiej jako dzieła osobne, nierzadko oryginalne. Sami tłumacze często nie podejrzewali, że adaptując dany utwór z języka greckiego, w rzeczywistości dokonują udomowienia dzieła np. francuskiego.

Najobszerniejszy rozdział pracy Minczewa poświęcony jest „sposobom, w jakie się tłumaczy” (s. 13). Do przekładów badacz zalicza także *pobułgarszczenia*, a nawet dzieła inspirowane. Pisze o nich w następujący sposób:

Ten rodzaj tłumaczenia prezentuje interesujące zjawisko w piśmiennictwie bułgarskim tamtego okresu. Rozumienie pracy tłumacza przez ówczesnych literatów jest dalekie od popularnego dzisiaj. Nie podają oni nazwiska autora dzieła, które „pobułgarzają”, ani języka, z którego je „pobułgarzają”. Co więcej: zupełnie swobodnie tną i układają daną książkę „po bułgarsku”, bardzo często też prezentują ją jako bułgarską, nie czując, że dokonują literackiej kradzieży.

Mimo to, jak podkreśla,

Ten sposób przekładania stanowi interesujący rozdział w historii bułgarskiej powieści (s. 2).

Minczew z jednej strony nazywa ten rodzaj działalności literackiej tłumaczeniem, a z drugiej — zauważa, że przez „układanie, zestawianie, zapożyczanie, przysposabianie, porównanie, pobułgarzanie” w Bułgarii powstał nowy rodzaj literatury — literatura bezimienna, stworzona z utworów, o których nic nie wiadomo. Wydaje się więc, że jednym z celów, jakie postawił sobie bułgarski krytyk, jest uzupełnienie tej specyficznej luki. W tekście pojawia się kilka przykładów tego typu utworów wraz z krótką analizą sposobów ich „przyswojenia”

oraz dróg, jakimi mogły dotrzeć do kultury bułgarskiej. W spisie natomiast pod poszczególnymi utworami widnieją tytuły ich faktycznych lub prawdopodobnych (zaznaczonych znakami zapytania) pierwowzorów. Działanie Minczewa nie ma jednak w sobie nic z gestu demaskowania, chodzi raczej o podkreślenie roli, jaką w bułgarskiej kulturze odegrały utwory tłumaczone przez nakreślenie rozmiarów tego zjawiska. Co więcej, okres, którego kulminacją przypadła na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XIX w., nazywany przez badacza etapem przejściowym między tłumaczeniami a utworami oryginalnymi, ma w jego rozumieniu charakter pozytywny, stanowi bowiem „krok naprzód w rozwoju literatury bułgarskiej”. Warto przypomnieć, że literatura tłumaczona okresu poprzedzającego Odrodzenie Narodowe równa była przekładom tekstów świętych. Proces *pobułgarzania* odegrał więc zasadniczą rolę w kształtowaniu nowej bułgarszczyzny¹¹. Autorzy tego rodzaju utworów sprawdzali niejako możliwości swego języka, bądź to przez zapis mowy potocznej, bądź to przez odszukiwanie, a czasem wręcz tworzenie ekwiwalentów tłumaczonych wyrażeń.

Miejsce szczególne w studium Minczewa zajmuje tłumacz i jego rola w kształtowaniu młodej literatury i kultury. Według badacza, praca tłumacza ma przede wszystkim charakter wychowawczy i edukacyjny:

Wybór tłumaczonych książek podyktowany jest pożytkiem społecznym i lepszym odbiorem danej książki przez przeciętnego czytelnika bułgarskiego. Tłumacze są pedagogami, dokonując bowiem wyboru książek z literatur obcych, poszukają tych, które mogą wychować bułgarskiego czytelnika, a te które wybiorą, przysposabiają do niego (s. 11).

Ów wychowawczy aspekt ma w ujęciu Minczewa także węższy wymiar. Po pierwsze, ma charakter etyczny. Odnosi się on, zgodnie z duchem epoki, do formowania postaw patriotycznych:

Za nasze postawy odpowiedzialni są nasi tłumacze tamtego okresu. Przekładając powieści z literatur europejskich, które odzwierciedlają bardziej wyszukane postawy i charaktery, wybierają z nich najbardziej budujące według własnego mniemania, wybierają dokładnie to, co ich skłoniło do tłumaczenia, wiele scen i opisów zaś opuszczają, jako obce naszym postawom i naszemu rozumowaniu. Poza tym każdy ze znaczących przekładów stara się dać lekcję wzorowych norm ówczesnym czytelnikom czy ówczesnej inteligencji (s. 12).

Przekłady tamtego okresu cechowała więc celowość, nakierowanie na efekty, co wspomagane było także przez ówczesną krytykę i środowiska opiniotwórcze.

¹¹ Podobna praktyka była, oczywiście, udziałem wielu literatur, w tym także literatury polskiej. Zob. m.in.: J. Ziętańska: *Sztuka przekładu w poglądach literackich polskiego Oświecenia*. Wrocław 1969; D. Ratajczakowa: *O dramatach przepolszczonych*. Gdańsk 1995.

W edukacyjnym charakterze literatury bułgarskiej XIX w. Minczew zauważa jeszcze inny aspekt — aspekt estetyczny. Odkrywa przed czytelnikiem, w jaki sposób dobór utworów wpływał na kształtowanie gustów. Można pokusić się o tezę, że jest on pierwszym bułgarskim krytykiem, który w tak otwarty sposób zwrócił na to uwagę w kontekście rodzimej literatury:

Owa tłumaczona literatura narracyjna przynosi [...] duchową strawę młodzieży, wśród której pojawiają się pierwsi autorzy powieści bułgarskiej, choć przecież ci mogą już korzystać bezpośrednio z literatur obcych, w których odnajdują zarówno doskonalsze wzorce powieściowe, jak i większe bogactwo pomysłów. Jednak umiejętność bułgarskich autorów czerpania nauki wprost z literatur obcych wcale nie umniejsza znaczenia literatury wyjściowej ani zasług jej tłumaczy na język bułgarski. Tłumacze ci mają ogromny wpływ na rozwój ogólnego gustu beletrystycznego, a efekty ich pracy w dużym stopniu przyczyniają się do rozwoju bułgarskiej powieści — przede wszystkim formy oraz poetyckiego stylu mowy niewiązanej — pisze autor (s. 1—2).

Minczew zwraca uwagę między innymi na „emigrację obcych motywów do literatury bułgarskiej” (s. 15). Jako przykład przywołuje tu jeden z najpopularniejszych utworów bułgarskiego odrodzenia — *Hubawinka Janka* Petka Raczewa Sławejkowa, który w ciągu trzech dekad od wyzwolenia (do 1908 r.) doczekał się aż siedmiu wydań. W swego rodzaju studium przypadku badacz pokazuje, jak motyw z *Dekameronu* Boccaccia za pomocą niemieckiej adaptacji i jej serbskiego przekładu zaczyna funkcjonować w literaturze bułgarskiej.

Odrębne miejsce poświęca Minczew *literaturze robinsonowskiej* w Bułgarii, czyli parafrazom, syntezom i przeróbkom losów bohatera powieści Defoe (s. 22). Oprócz motywów, akcentuje także rolę przekładów w rozwoju języka literackiego. Podkreśla wagę miejsca, jakie zajmują w bułgarskiej literaturze tłumaczenia utworów sentymentalnych. Mimo że sentymentalizm pojawił się tu prawie wiek później niż w Anglii i pół wieku później niż w Rosji, w ogromnym stopniu wpłynął na rozwój poetyki bułgarskiej. Jak pisze Minczew, poza złożoną formą i morałem, cechuje go specyficzny „punkt widzenia i wyraz”. Do najważniejszych figur stylistycznych, jakie piśmiennictwo bułgarskie zawdzięcza temu nurtowi, badacz zalicza epitet oraz hiperbolę (s. 29).

Wnikliwą analizę tej swoistej poetyki przywłaszczenia Stefan Minczew zawarł w trzecim tomie projektu *Z historii powieści bułgarskiej*, noszącym podtytuł *Pobułgarzanie utworów obcych*¹². Na osiemdziesięciu ośmiu stronach podjął analizę konkretnych utworów, skupiając się na zmianach, jakich dokonali bułgarscy autorzy wobec dzieł oryginalnych. Jak zaznaczył, „zmiany te odzwierciedlają z jednej strony gustu i przekonania samych pobułgarzających,

¹² S. Minczew: *Iz istorijata na bylgarskija roman. Pobylgariawane na czuždi proizwedenia*. Sofia 1910.

z drugiej — duchowe dążenia całej epoki”¹³. Autor wyznaczył trzy etapy okresu „pobułgarzania”, podkreślając tym samym dynamikę tego procesu. Opisując utwory należące do określonych etapów, umiejscowił je na swego rodzaju skali, której graniczne punkty wyznaczają z jednej strony przekład, z drugiej zaś — dzieło oryginalne.

Pierwszy etap, którego główną reprezentantką jest opowieść o *Sierocie Cwetanie*¹⁴ (przekład na podstawie serbskiej wersji *Biednej Lizy* Karamzina), charakteryzuje największe przywiązanie do oryginału i stosunkowo niewiele zmian. Zmiany dotyczą przede wszystkim realiów oraz stylu. „Styl pobułgarzającego jest prawdziwy i niezbyt wyrobiony, rzekłbym wiejski, dlatego rzeczy i postacie przekazane w tym stylu zyskują pewien prawdziwy, ludowy wygląd” (s. 10). Jest to konsekwencją języka, który nie może przekazać środków artystycznych oryginału:

Tam, gdzie Karamzin opisuje pewien obraz przyrody, posługując się konkretnymi nazwami gatunków, które dodają życia i obrazowości opisowi, bułgarski tłumacz, nie mogąc znaleźć w swym języku odpowiednich pojęć, w ich miejsce używa nazw ogólniejszych, zmniejszając tym samym obrazowość opisu (s. 14).

Jednak, jak zauważa Minczew, nie chodzi jedynie o granice języka, lecz również o różnice kulturowe, które nie pozwalają na całkowite zachowanie sentymentalnej wymowy dzieła. Dlatego relacje między bohaterami stają się chłodniejsze, nadmierna uczuciowość przechodzi w smutek, a miłość z sentymentalno-platonicznej w realistyczno-zmysłową. W swej analizie krytyk uwzględniła najdrobniejsze nawet elementy budujące stylistykę oryginału, jak zawołania czy westchnienia, które w bułgarskiej wersji zostają opuszczone. Jak jednak zauważa, sentymentalny charakter utworu, dzięki „trzeźwemu” podejściu tłumacza, zyskuje na prawdziwości. Badacz nie tylko wskazuje różnice między oryginałem a przekładem, ale co ważne docenia elementy będące wyznacznikami stylu bułgarskiego tłumaczenia, np. zdrobnienia i powtórzenia. Oprócz *Sieroty Cwetany*, autor przeprowadza krótsze analizy kilku innych utworów pochodzących z pierwszego etapu „pobułgarzania” dzieł literatur europejskich¹⁵.

¹³ Ibidem, s. 3. Wszystkie cytaty podaję we własnym przekładzie na podstawie wydania oryginalnego.

¹⁴ *Sirota Cwetana*. Prikazka pobyłgarena ot I. Gruew. Carigrad 1858.

¹⁵ Są to: *Selo Zlatarica*. Pobyłgarena ot J. Nenow, brak miejsca i daty wydania (na podst. H. Zschokke: *Das Goldmacherdorf*); *Uczitel Dobre*. Pobyłgarena ot I. Gruew, 1873 (brak pierwowzoru); *Nawodnienie na Dunaw*. Pobyłgarena ot S. Bobczew. Carigrad 1871 (na podst. Chr. von Schmid: *Die Wasserflut am Rheine*); *Gylybczeto*. Pobyłgarena ot R.I. Błyskow. Carigrad 1860 (na podst. Chr. von Schmid: *Das Täubchen*); *Nemoto dete*. Preweł i izdał K.S. Trakow za w polza na mladite i ot dwata pola. Odessa 1873 (na podst. Chr. von Schmid: *Das Stum-*

Etap drugi, omówiony na przykładzie *Newenki, córki bojarskiej*¹⁶, cechuje większa ingerencja w tekst, przy jednoczesnym oglądzie na pierwowzór. Z obszernej analizy adaptacji dzieła Karamzina pt. *Natalia, córka bojarzka* Minczew wyciąga następujące wnioski. W utworach tej grupy przystosowanie do bułgarskich realiów jest o wiele większe. Zmieniają się nie tylko nazwy własne i imiona bohaterów, lecz również ich charakter i wzajemne relacje. Nastroje społeczne odpowiadają nastrojom epoki, w której powstawał przekład. Język tłumaczenia, co prawda nadal daleki od sentymentalnego oryginału, jest jednak bardziej przystępny i zrozumiały dla bułgarskiego odbiorcy. Do tej grupy autor zalicza jeszcze dwa inne utwory¹⁷.

Z kolei etap trzeci reprezentuje wspomniana już *Ślicznotka Janka* Petka Raczewa Sławejkowa¹⁸. Według bułgarskiego badacza, jest ona tak odległa od swego pierwowzoru, że można ją traktować jako dzieło „półoryginalne”. Omawiany utwór, którego pierwowzorem jest niemiecka nowela¹⁹, tym razem zostaje zaadaptowany z wcześniejszego tłumaczenia na język bułgarski²⁰.

W tym pobułgarzeniu uwagę zwraca przede wszystkim warsztat pobułgarzającego oraz jego śmiałość w manipulacji tego rodzaju przysposobieniem. P.R. Sławejkow pobułgarza wprawdzie pewną obcą, niemiecką nowelę, ale pobułgarza ją z bułgarskiego, tzn. po tym, jak została przetłumaczona na bułgarski jako obcy utwór, opowiadający o wydarzeniach i wypadkach z cudzego i minionego życia. Z tej perspektywy w sposób zdecydowany odcina się od wszystkich przed nim pobułgarzających [...]. Stanowi to nową i śmiałą inicjatywę w sposobie dotychczasowego pobułgarzania (s. 72).

Minczew jako motywy podjęcia takiego działania wskazuje z jednej strony brak w dotychczasowym przekładzie odniesień do życia Bułgarów, z drugiej zaś — aspekt wychowawczy. Chodzi tu przede wszystkim o wspomniane wcześniej

me Kind); *Czerwenite i belite trindafili*. Przekład anonimowy (na podst. Chr. von Schmid: *Die roten und die weissen Rosen*); *Rużica ot Elograda. Drewno sybitie. Oględało za Roditeli i deca* (na podst. Chr. von Schmid: *Rosa von Tannenburg. Eine geschite des Altertums für Eltern und Kindern*); *Czerkwa u edna Dubrawa*. Pobyłgarena ot I.R. Błyskow (na podst. Chr. von Schmid: *Die Waldkapelle*).

¹⁶ *Newenka, boliarska dyszteria, prikaska*. Prekroena ot g-n Stefan Zachariew iz Tatar-Pazardzik, a poprawena ot P.R. Sławejkow. Carigrad v knigopecznicata na w. Makedonija 1867.

¹⁷ *Wapsanite jajca po welik-den*. Prispodobena ot D.T. Duszmanow. Carigrad 1872 (na podst. Chr. von Schmid: *Ostereier*); *Bednite weczeri na koleda, prikaska nrawoucizitelna*. Pobyłgarił Paweł S. Bobekow. Carigrad 1871 (na podst. Chr. von Schmid: *Der Weihnachtsabend*).

¹⁸ *Hubawinka Janka. Liubopitna prikasczica. Sprawena i izddena ot** [P.R. Sławejkow]. Carigrad, w. Makedonija, 1869.

¹⁹ Opowieść ta pojawia się w Niemczech w kilku redakcjach. Minczewowi nie udaje się dojść do tego, z której korzystał bułgarski tłumacz.

²⁰ *Hubawa Dragana, kato husarskij polkownik* ot Milana Dawida Raszicia.

kształtowanie postaw patriotycznych, stąd wprowadzenie do utworu nastrojów antygreckich oraz gloryfikacja przeszłości własnego kraju. Elementy tego typu pojawiały się już w utworach z drugiej grupy²¹, tu jednak przybrały skrajną postać.

Podobne motywy zdecydowały również o zmianach w budowie dzieła oraz jego stylu. Według badacza, priorytetem było dodarcie do jak największej liczby odbiorców oraz wpływ na ich zachowanie, stąd forma bliska powiastce ludowej, znacznie uproszczony język, bliskość do języka mówionego, „skazu”, dążenie do realizmu.

Reasumując tę część projektu Minczewa, wskazać należy kilka jej zasadniczych cech. Przede wszystkim autor przeprowadza komparatystyczną analizę oryginału i przekładu, skupiając uwagę głównie na podejściu tłumacza. Rozważania na temat metod translatorskich, mimo że nienazwane wprost, mają formę uwag na temat tego, co dany utwór zyskuje, a co traci w konsekwencji konkretnych zabiegów. Badacz wymienia tu między innymi: uproszczenia, opuszczenia, naddatki, zrozumiałość za cenę kolorytu lokalnego czy udomowienie. Niestety, analiza autorstwa Minczewa ma także słaby punkt — brak konsekwencji. Zdaniem krytyka, z jednej strony cechą charakterystyczną „pobułgarzeń” jest to, że stanowią przeniesienia w bułgarskie realia utworów zachodnioeuropejskich za pośrednictwem adaptacji na języki sąsiedzkie (proponuje nawet, by nazwać je „porumunizowaniem”, „poserbizowaniem”, „pogreczeniem”), a z drugiej — dokonuje komparatystycznej analizy dzieł „pobułgarzonych” i ich oryginalnych wzorców, nie zaś faktycznych tekstów wyjściowych (wyjątek stanowi tu *Ślicznotka Janka* i zestawienie tekstu P.R. Sławejkowa z wcześniejszą adaptacją na język bułgarski). W wyniku owej niekonsekwencji otrzymujemy na przykład informację, że „autor bułgarskiej opowieści zadał sobie nie lada trud, aby zmusić bohaterów, by myśleli i mówili po bułgarsku”, popartą zestawieniem tej wersji z powstałym około dwadzieścia pięć lat później przekładem²².

W słowniku Gruewa znajduje się o wiele mniej rusycyzmów niż w przekładzie tłumaczy tej samej noweli 25 lat później. Zestawienie zaledwie kilku fragmentów pokaże, jak męczył się ten pierwszy, aby uniknąć obcych słów w przekładzie i myśleć, i pisać po bułgarsku, oraz jak niedbały w swym przekładzie jest ten drugi — przepisuje bowiem rosyjskie słowa i frazy, zmieniając jedynie końcówki, myśląc, że przekłada obcą pracę literacką na język bułgarski (s. 18).

Autor tak formułuje krytyczną uwagę, by niespełna stronę dalej przypomnieć, że Joakim Gruew przysposobił utwór z serbskiego przekładu *Biednej Lizy*. Co

²¹ Por. S. Minczew: *Iz istorijata na bylgarskija roman. Pobyłgariawane na czuždi proizwedenia...*, s. 43.

²² Chodzi o przekład D. Sterewa z 1884 r.

więcej, Minczew przeprowadza krótką analizę i ocenę wpływu serbskiej wersji na wersję bułgarską. Należy jednak podkreślić, że jest to jedyne miejsce w całym studium, które może nie tyle budzi wątpliwości, ile dziwi na tle całości — wyjątkowo spójnej i przemyślanej. Konkludując spostrzeżenia na temat całości projektu Stefana Minczewa, podkreślić należy przede wszystkim ową rzetelność i systematyczność, jeśli nie wręcz przywodzącą na myśl działania strukturalistyczne systemowość. Godna podziwu jest determinacja w poszukiwaniu materiałów. W tym celu autor nie tylko korzystał ze zbiorów wielu bibliotek, ale także w miarę możliwości kontaktował się z samymi twórcami, tłumaczami oraz świadkami (przede wszystkim rodziną i krewnymi pisarzy i tłumaczy). Posługiwał się także opracowaniami biograficznymi, wspomnieniowymi itp. Wszystkie wykorzystane źródła zostały wskazane wraz z danymi bibliograficznymi. Nie sposób nie zwrócić również uwagi na precyzję w opracowaniu informacji (w kilku miejscach Minczew przytacza nawet wyliczenia statystyczne), szczególnie tych, które znalazły się w spisie „powieści nowobułgarskiej” oraz swego rodzaju aneksie. Spis zawiera 381 tytułów i, jak już wspomniano, zostały w nim uwzględnione także ewentualne pierwowzory. Znalazły się one pod konkretnymi utworami, konsekwentnie w nawiasach kwadratowych. Na kolejnych stronach zamieszczony został spis wydawnictw rozproszonych, w których ukazywały się utwory prozatorskie badanego okresu, uwzględniający podział na gazety i czasopisma (autor podaje także listę 25 tytułów, do których nie zdołał dotrzeć), oraz dziewięć tabel²³.

W świetle tak nowoczesnego podejścia uwagę zwraca sposób wydania dzieła bułgarskiego badacza. Już sam tytuł zakłada serię, a metoda prezentacji materiału wydaje się jeszcze w duchu odrodzeniowego naddążania za Europą²⁴. Wydaje się zatem, że Minczew nie miał ambicji stworzenia historii literatury bułgarskiej, chciał jedynie zwrócić uwagę na konkretny moment w procesie kształtowania jej

²³ Tabela nr 1 (s. 78) zawiera zestawienie utworów (we wszystkich tabelach dzieła podzielone zostały na oryginalne i tłumaczone) wydawanych w konkretnych latach. Tabela nr 2 to zestawienie liczby utworów wydanych w danych latach w konkretnych ośrodkach (ze względu na prawdopodobny błąd tabela nie ma numeru ani numeru strony, znajduje się między tabelami 1 i 2). Tabela nr 3 (s. 79—80) prezentuje miejsce wydania konkretnych tytułów. W tabeli nr 4 (s. 81) znajdują się informacje na temat liczby wydań danych utworów. Tabela nr 5 (s. 82) zawiera informacje o sposobie wydania — wydawnictwo zwarte, rozproszone itd. W tabeli nr 6 (s. 83) autor zestawiał liczbę utworów oryginalnych i tłumaczonych, jakie ukazywały się w czasopiśmie w latach 1848—1877. W tabelach 7 i 8 (s. 84 i 85) ujęte zostały informacje na temat gatunków i liczby dzieł opublikowanych w konkretnych latach (tab. 7) oraz tego, które z nich to utwory oryginalne, a które tłumaczone (tab. 8). Ostatnia tabela prezentuje liczbę dzieł przełożonych z konkretnych języków (s. 86).

²⁴ Na przykład wydana dwie dekady później, licząca ponad 3000 stron, *Historia literatury bułgarskiej* Bojana Penewa ma już zupełnie inny, modernistyczny charakter. W sporym uproszczeniu można powiedzieć, że jest próbą ukazania literatury bułgarskiej jako literatury ze specyficznym tempem rozwoju, ale i takiej, która nie ma się czego wstydzić.

określonego rodzaju — prozy. Autor nie rości sobie także pretensji do napisania historii literatury tłumaczonej. Praca bułgarskiego badacza ma raczej charakter komparatystyczny, porządkujący, odsłaniający pewne ważne mechanizmy rozwoju bułgarskiej prozy.

Wracając do postawionych na wstępie tekstu pytań o motywację podjęcia przez Minczewa takiej problematyki oraz jej ujęcia, w świetle przytoczonych uwag należy przychylić się do propozycji drugiej. Ustalenia badacza bowiem w żaden sposób nie podnoszą statusu literatury bułgarskiej, brak w nich chociażby śladu romantycznej wizji. Nie mamy tu także do czynienia z bezrefleksyjnym włączeniem utworów przełożonych do historii rodzimej literatury. Chęć wyodrębnienia literatury tłumaczonej, podkreślenie jej wagi w procesie kształtowania nowej prozy bułgarskiej oraz przyznanie jej należnej roli wspomagającej rodzimy repertuar sprawiają, że projekt Stefana Minczewa jest nie tylko nowatorski, ale też w dużej mierze wyprzedza swą epokę.

Магдалена Питлак

**Преводна литература като натурален етап в развитие на жанра?
За проекта *Из история на българския роман* на Стефан Минчев**

Резюме

Статията представя работата на българския литературен Стефан Минчев (1874—1912) — *Из история на българския роман* — като своеобразен проект. В публикуваната между 1908 и 1912 година студия авторът включва не само оригиналните български произведения, но също така преводите, както и побългарените съчинения. Статията резюмира проекта на Минчев и се стреми да отговори на въпроса за мотивация на неговия подход. Дали за изследователя преводът е натурален етап в развитие на един жанр? Дали чрез включването на преводите изследователят повишава стойността на млад език и литература, а може обратно — показва тяхната слабост? И дали той базира на вече съществуващ метод, или подходът му изпреварва времето, не само в контекста на българските и славянските преводни студии?

Ключови думи: история на превода, история на българската литература, жанр.

Magdalena Pytlak

**Translated Literature as a natural Phase of History of the Genre?
Stefan Minchev's Project *Iz istorija na balgarskija roman***

Summary

The paper presents the work of Bulgarian literary critic and scholar Stefan Minchev (1874—1912). In his work *Iz istorija na bylgarskija roman* (From the *History of Bulgarian Novel*) created in 1908—1912, the author includes not only Bulgarian pieces, but also translated and adapted (*pobalgareni*) ones. The paper recounts Minchev's project and attempts to answer the question about motivation of the literary scholar. Was it unreflective gesture, or rather treating it as a natural stage in history of the literary genre? Was it to gentrify young literature and language, or to show its weakness? And finally — was it based on already existing model or it was innovate, groundbreaking not only in the context of Bulgarian or Slavonic literary translation studies.

Key words: history of translation, history of Bulgarian literature, literary genre.